

ORTA ÇAĞDAKİ KÜRESEL UYGULAMALARDAN GÜNÜMÜZDEKİ KÜRESELLEŐMEYE¹

Prof. Dr. Remzi ATAÖĐLU

Öz

İlk İslam Devletinin temelleri 622 yılında Hz. Muhammet'in Mekke'den Medine'ye göçü ile atılmış, bütün Medine toplumu ile de esasları devlet başkanı olarak Hz. Muhammet tarafından belirlenen ilk yazılı anayasa uygulanmaya konulmuştu. Buna göre, Medine'de gayrimüslim toplum durumunda bulunan Yahudiler de eşit şekilde sosyal ve ekonomik olarak Müslümanların sahip oldukları hak ve özgürlüklere sahip olacaklar, ayinlerini de serbestçe yapacaklardı. Ancak buna karşılık Medine Şehir Devleti dışarıdan herhangi bir tehlikeye maruz kalırsa şehir, hep birlikte düşmana karşı savunulacaktı. Gayrimüslimlere tanınan bu ilke, daha sonra da aynı şekilde uygulanmış Yahudi veya Hıristiyan ve de başka inançta olanların hakları garanti altına alınmıştı. "Ehli Zimme" adı altında kabul edilen bu insanlar toplumdan soyutlanmamıştı. Özellikle İslam Devletinin sınırlarının batıda İspanya'ya, doğuda Ceyhun ötesine kuzeyde Anadolu ve Kafkasya'ya ulaştığı dönemde insan hakları açısından önemli olan halkın yönetim ile ilgili olan sorunlarını en üst yöneticiye ulaştırılması amacı ile "Divan-ı Mezalim" yani bugünkü anlamı ile istinaf veya temyiz mahkemeleri kurulmuştu. .

1 Bu makale 10-11 Kasım 2005 tarihinde Bışkek'te gerçekleştirilen *Uluslararası Küreselleşme ve Türk Uygarlığı Sempozyumunda bildiri olarak sunulmuştur.*

Günümüzde ise siyasal bütünlüğü geniş bir coğrafyada sağlayan Amerika Birleşik Devletleri küresel bir bütünlük arz etmektedir. Avrupa Birliği ise, küreselleşme sürecinde bütünsel ölçütlerle gerek insan hakları açısından, gerekse ekonomik yönden bu süreci tamamlamaya çalışmaktadır. Bazıları da bugünkü küreselleşmeyi emperyalizmin diğer bir uygulaması olarak kabul etmektedir. .

Anahtar Kelimeler: küreselleşme, ortaçağ, ehli zimme, menzil, temyiz mahkemesi

İlk İslam Devletinin temelleri 622 yılında Hz. Muhammet'in Mekke'den Medine'ye göçü ile atılmış, bütün Medine toplumu ile de esasları devlet başkanı olarak Hz. Muhammet tarafından belirlenen ilk yazılı anayasa uygulanmaya konulmuştu. Buna göre, Medine'de gayrimüslim toplum durumunda bulunan Yahudiler de eşit şekilde sosyal ve ekonomik olarak Müslümanların sahip oldukları hak ve özgürlüklere sahip olacaklar, ayinlerini de serbestçe yapacaklardı. Ancak buna karşılık Medine Şehir Devleti dışarıdan herhangi bir tehlikeye maruz kalırsa şehir, hep birlikte düşmana karşı savunulacaktı. Gayrimüslimlere tanınan bu ilke, daha sonra da aynı şekilde uygulanmış Yahudi veya Hıristiyan ve de başka inançta olanların hakları garanti altına alınmıştı. "Ehli Zimme" adı altında kabul edilen bu insanlar toplumdan soyutlanmamıştı. . Özellikle İslam Devletinin sınırlarının batıda İspanya'ya, doğuda Ceyhun ötesine kuzeyde Anadolu ve Kafkasya'ya ulaştığı dönemde insan hakları açısından önemli olan halkın yönetim ile ilgili olan sorunlarını en üst yöneticiye ulaştırılması amacı ile "Divan-ı Mezalim" yani bugünkü anlamı ile istinaf veya temyiz mahkemeleri kurulmuştu. .

Yine o dönemde geniş İslam coğrafyasında yollar, yerleşim yerlerini birbirine bağlayan önemli can damarlarıydı. Daha önce farklı devletler tarafından yönetilmiş toprakların İslam Devletinin yönetimi gibi tek bir yönetim altında bulunması, özellikle Batı Asya için büyük bir ekonomik yarar sağlıyordu. Gümrük ve diğer engeller kaldırılmış üstelik yönetim birliği sayesinde ticaret trafiği daha da kolaylaşmıştı. Ceyhun ötesinden yola çıkan ticaret kervanları Batıda en ücra köşelere kadar ulaşabiliyorlardı. Özellikle yollarda menzil dediğimiz duraklarda Kervansaraylar, yolculara büyük kolaylıklar sağlıyordu. Aynı ilkeler gerek insan hakları açısından gerekse ekonomik yönden Selçuklular tarafından da benimsenmiş ve uygulanmıştır.

Günümüzde ise siyasal bütünlüğü geniş bir coğrafyada sağlayan Amerika Birleşik Devletleri küresel bir bütünlük arz etmektedir. Avrupa Birliği ise, küreselleşme

sürecinde bütünsel ölçütlerle gerek insan hakları açısından, gerekse ekonomik yönden bu süreci tamamlamaya çalışmaktadır. Bazıları da bugünkü küreselleşmeyi emperyalizmin diğer bir uygulaması olarak kabul etmektedir.

İlk İslam Devletinin temelleri 622 yılında Hz. Muhammet'in Mekke'den Medine'ye göçü ile atılmış, bütün Medine toplumu ile de esasları devlet başkanı olarak Hz. Muhammet tarafından belirlenen ilk yazılı anayasa uygulanmaya konulmuştu. Buna göre, Medine'de gayrimüslim toplum durumunda bulunan Yahudiler de eşit şekilde sosyal ve ekonomik olarak Müslümanların sahip oldukları hak ve özgürlüklere sahip olacaklar, ayinlerini de serbestçe yapacaklardı. Ancak buna karşılık Medine Şehir Devleti dışarıdan herhangi bir tehlikeye maruz kalırsa şehir, hep birlikte düşmana karşı savunulacaktı².

Gayrimüslimlere tanınan bu ilke, daha sonra da aynı şekilde uygulanmıştır. Hz. Ömer döneminde Kudüs kuşatıldığı zaman Patrik Sophrnius şehri bizzat halifenin kendisine teslim edeceğini bildirmişti. Halife Ömer bunun üzerine Kudüs'e gelmiş Patrik Sophrnius'u büyük bir samimiyet ve içtenlikle huzuruna kabul ederek onunla hafif bir vergi karşılığı, Hıristiyanların ibadet özgürlüğünü ve haklarını garanti altına alan bir anlaşma yapmıştı³. Aynı uygulama daha sonraki dönemlerde de devam etmiş Yahudi veya Hıristiyan ve de başka inançta olan gayrimüslimlerin hakları garanti altına alınmış, "**Ebli Zimme**" adı altında kabul edilen bu insanlar toplumdan soyutlanmamışlardı. Emeviler zamanında İslam Devletinin sınırları batıda İspanya'ya, doğuda Ceyhun ötesine, kuzeyde Anadolu ve Kafkasya'ya kadar ulaşmıştı. Özellikle Emeviler'den Halife II. Ömer (717-720) İstanbul önlerine kadar varıp şehri kuşatmakta olan İslam Ordusunu geri çağırıp diğer komşu ülkelerle de barış yapmıştı. O gayrimüslimler üzerinde ki vergilerin büyük bir kısmını kaldırıp Hıristiyan, Yahudi ve diğer dinlerden olan tebâsını kazanmaya çalışmıştır. Hatta vergi memurlarının böyle bir uygulamanın hazineyi tam takır bırakacağını söylemeleri üzerine Halife II. Ömer; "**Varsın olsun ben kendi ellerimle toprağı sürmeyi tercih ederim; yeter ki herkes İslama kazanılsın**" cevabını vermişti. Yine aynı halife döneminde insan hakları açısından oldukça önemli olan halkın, yönetim ile ilgili sorunlarını en üst yöneticiye ulaştırılması amacı ile "**Divan-ı Mezalim**" yani bugünkü anlamı ile istinaf veya temyiz mahkemeleri kurulmuştu⁴. Bu kurum Abbasiler devrinde de oldukça işler hale

2 Muhammed Hamidullah, İslam Peygamberi I (çev.Salih Tuğ), İstanbul 1980, s.198-220.

3 Taberi, Tarih'ur Rusul ve'l Muluk (neş.de Geoje) Leiden 1879-1901, c.4, s.158-160.

4 Geniş bilgi için bkz. A.Eminoğlu, Ömer b.Abdülaziz, İst.1984; İmadüddin Halil, Ömer b.Abdülaziz Dönemi ve İslam İnkılabı, İstanbul 1984; Nizamülmülk, Siyasetname (çev.M.A.Köymen), Ankara, 1982, s.109.

gelmiş Abbasi halifelerinden birçokları halka açık bu mahkemelere bizzat başkanlık etmişlerdi. **Norman kralı II. Roger (1130-1154)** bu müesseseyi Sicilya Adası'ndaki yönetiminde kullanmış ve daha sonra bu kurum diğer Avrupa ülkelerine de yayılmıştır⁵.

Yine o dönemde geniş İslam coğrafyasında yollar, yerleşim yerlerini birbirine bağlayan önemli can damarları idi. Daha önce farklı devletler tarafından yönetilmiş toprakların İslam devletinin tek bir yönetimi altında bulunması, özellikle Batı Asya için büyük bir ekonomik yarar sağlıyordu. Gümrük ve diğer engeller kaldırılmış, üstelik yönetim birliği sayesinde ticaret akışı daha da kolaylaşmıştı. Ceyhun ötesinden yola çıkan ticaret kervanları batıda en ücra köşelere kadar rahat ulaşabiliyorlardı. Özellikle yollarda menzil dediğimiz duraklarda kervansaraylar yolculara büyük kolaylıklar sağlıyor onlar için her türlü hizmeti veriyorlardı. Bu uygulama ise geniş İslam coğrafyasında küreselleşmenin ekonomik yönünü oluşturuyordu⁶.

Benzer uygulamaları Abbasilerin zayıflamasından sonra ortaya çıkan Tolon Oğulları gibi Türk İslam Devletlerinde de görmek mümkündür. **Tolon oğlu Ahmet**, Mısır, Suriye ve Filistin gibi yerleri içerisine alan ülkesindeki gayrimüslimlere karşı uygulamış olduğu insanî politikadan dolayı halkı tarafından çok takdir edilmişti. O gayrimüslimlerin devlet dairelerinde çalışmalarına izin vermiş, hatta Dımaşk'ı ziyareti sırasında yanmış olan Meryem Ana kilisesinin onarımı için de maddî yardımda bulunmuştu. Onun öleceğine yakın hastalığının ağırlaşması üzerinde çeşitli dinlerden olan bütün tebâsı, sahraya çıkıp Tanrıdan **Tolon oğlu Ahmet**'in tekrar sağlığına kavuşması için dua etmişlerdi⁷.

Sınırları Kaşgar'dan Boğaziçi'ne, Kafkaslar'dan Yemen ve Aden'e kadar uzanan Selçuklular'da da aynı uygulamalar bulunmaktadır. Özellikle Sultan Melik Şah döneminde devlet politikası olarak insan hakları açısından gayrimüslimlere insanca olan davranışlardan dolayı dönemin Süryani ve Ermeni kaynakları, Selçukulu Sultanından övgü ile bahsederler. Ermeni Urfalı Mateos, Melik Şah'dan: "*Kalbi hıristiyanlara karşı şefkatle dolu idi. Geçtiği memleketlerin halkına baba gibi davrandı. Bu sebeple birçok vilayetler 1086'da kendiliğinden onun yönetimine girdiler. Ermenistan ve Rum memleketleri onun kanunlarını tanıdılar.... Onun idaresinde on iki millet yaşıyordu*". diye bahsederek onun gayrimüslimlere karşı ne kadar hoşgörülü olduğunu en güzel

5 Ph.K.Hitti, Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi, (çev.Salih Tuğ,) İstanbul, 1995, c.2 s.495.

6 Ph.K.Hitti, Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi (çev.Salih Tuğ), İstanbul, 1995, c.2, s.526-528.

7 K.Y.Kopraman, Tolonoğulları, Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, İstanbul 1987, c.6, s.72-73.

şekilde anlatmaya çalışır⁸. Diğer bir Süryani kaynağı ise, onun için: “*Melikşah insanların en mümtazı idi, iyiliği ve şefkati ile meşhur idi. Hristiyanlara karşı adaleti ve hayrı ile tanınmıştı*” diye Urfalı Mateos’un söylediklerini doğrular⁹. Anili Samuel de “*1090 yılında Ermeni Patriği Basil, Dünyanın hakimi Melikşaha giderek kiliselere, manastırlara ve rahiplere konmuş vergilerin affını diledi ve sultan onun bu isteklerini kabul ederek Ermeni Patriğine bu konuda buyruklar verdi*” diye bahseder. Son olarak Yine Anili Samuel, “*Melikşah her tarafta barış ve hakimâne bir yönetim kurdu. Bütün hükümdarlardan daha akıllı ve kudretli idi. Bildiklerimizin hepsinden daha adil olduğundan kimseye keder vermedi. Yüksek fikirlerdi asil ahlakı ve şefkati ile kendisini herkese sevdirdi. Böylece harp ve şiddetle değil, gönülleri kazanarak, hiçbir hükümdarın elde edemediği ülkelere sahip oldu. Eğer ömrü vefâ etse idi, çok süratle artan kudreti dolayısıyla Avrupa’yı da devletin hudutları içerisine alacak idi*” diyerek Melikşah’ın dinî yönden global anlayışın ilk öncülerinden birisi olduğunu en iyi şekilde vurgulamaya çalışır¹⁰.

Selçuklular küresel uygulamalarda sadece dinî uygulamaları ile değil, ekonomik uygulamaları ile de dikkatleri üzerlerine çekmektedirler. Onlar siyasî bütünlüğü ve buna bağlı olarak güven ortamı da sağlamakla, mahallî gümrük ve ticarî vergileri çok defa kaldırarak ekonomik faaliyetlere büyük bir ivme ve genişlik vermişlerdir. Türkistan’dan kalkan ticaret kervanları, Harezmi, İran, Azerbaycan, Irak, Suriye ve Anadolu yönünde güven ve huzur içerisinde seferlerini yapıyorlardı. Ülke sınırlarının geniş bir alana yayılması ve komşularına karşı büyük bir siyasî güce sahip olmaları, özellikle gümrük ve ticaretteki uygulamada birlikteliği sağlamaları hem ekonomiyi canlandırmış hem de o coğrafyadaki halkların sosyal toplum olarak gelişmelerinde önemli rol oynamıştır. O dönemde, Selçuklu topraklarında bir ticaret kervanı için güvenlik açısından, olabilecek her hangi bir sorundan dolayı doğabilecek zarar ve ziyanın devlet tarafından karşılanmış olması yani yabancı tüccar için, bir devlet sigortasının olması, ekonomiyi Selçuklular açısından küresel boyutlara taşımıştı. Hatta Selçuklu devlet güvencesi altında olan bir ticaret kervanına komşu ülke topraklarındaki bir saldırı Selçuklu yönetimi tarafından savaş sebebi olarak kabul edilmişti¹¹. Ortaçağdaki kü-

8 Urfalı Mateos Vekaynamesi (952-1136), (çev.Hrant D. Andreasyan), Ankara, 1962, s.176. Vardan Vartabet, Cihan Tarihi, Türkçe’ye Çev: H.D. Andreasyan, “Türk Fütuhâtı”, İ.Ü.E.F. Tarih Semineri Dergisi, I/2, (1937), İstanbul.s.183.

9 O.Turan, Selçuklular Tarihi, Türk İslam Medeniyeti Tarihi, Ankara 1965, s.232; İbn’ül Esir onun her ne kadar gayri müslimlerle ilgili tutumundan bahsetmese de özellikle, adaleti ve bu konudaki uygulamalarından uzun uzun söz eder. el-Kâmil, c.10, s.210-214.

10 O.Turan, a.g.e. s.232.

11 Nizamülmülk, Siyasetname (çev.M.A.Köymen), Ankara, 1982, s.74.

resel uygulamaların Osmanlı devleti yönetiminde daha da çoğaltmak mümkündür. Ancak bu konudaki söz, Osmanlı tarihçisi olan arkadaşlarıdır.

Günümüzdeki küreselleşmeye gelince: günümüzde siyasal bütünlüğü geniş bir coğrafyada sağlayan Amerika Birleşik Devletleri küresel bir bütünlük arz etmektedir. Avrupa Birliği ise, küreselleşme süresinde, bütünsel ölçütlerde gerek insan hakları açısından gerekse ekonomik yönden bu süreci tamamlamaya çalışmaktadır. Ancak, özellikle Amerika Birleşik Devletlerinde, insan hakları açısından gerek zencilere karşı olan uygulamalar, gerekse Latin Amerika'dan gelen göçmenlere karşı olan davranışlar, televizyon ekranlarına yansıdığı kadarıyla hiç de içi açıcı değildir. Bu durum Amerika Birleşik Devletlerinin sadece politik olarak küreselleşmeyi bir güç olarak sağladığı, fakat insan hakları açısından Amerika'da küreselleşmenin pek de sağlanmadığı açıkça görülmektedir. Avrupa Birliğinin ise, toplumsal ölçütlerde uyguladığı çifte standart, onların da bu konuda ne kadar samimi olduklarını ortaya koymaktadır. Hele hele son günlerde Fransa ve Belçika'da meydana gelen olaylar, bunu daha da net şekilde kanıtlamaktadır.

Diğer taraftan yaklaşık yetmiş yıldan fazla Batı dünyasından farklı olarak kendi bünyelerindeki uygulamaları ile bir bütünlük arz eden devrik Sovyetler Birliğinde ise, Sosyalist düzen altında *Gizli Devlet Kapitalizmi* gibi bir düzenin uygulanması, bu sistemin yıkılmasına sebep olmuştur. Bazıları da bugünkü küreselleşmeyi emperyalizmin diğer bir uygulaması olarak kabul etmektedir. Bazı sebeplerden dolayı haksız da değillerdir. Ancak, önümüzde bir Japonya örneği vardır ki, günümüz küreselleşmesinde onların yeri farklıdır. Dünya yönetim düzenleri ile uyum sağlamış olan Japon Devleti ve halkı, disipline edilmiş toplumu ile gerek insan hakları gerekse ekonomik yönden kendilerini küreselleşmenin zararlı rüzgarlarının dışında tutmasını bilmişlerdir.

Sonuç olarak toplumların yani insanların yararına olan sistemler elbette önemlidir. Ancak daha da önemli olan şey, bu sistemlerin samimice, dürüstçe ve içtenlikle uygulanmasıdır.

Kaynakça

Eminoğlu, A., Ömer b.Abdülaziz, İst.1984.

Halil, İ., Ömer b.Abdülaziz Dönemi ve İslam İnkilabı, İstanbul 1984;

Hamidullah, M., İslam Peygamberi I (çev.Salih Tuğ), İstanbul 1980.

Hitti, Ph.K., Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi, (çev.Salih Tuğ,) İstanbul, 1995.

İbn'ül Esir, el-Kâmil, c.10, s.210-214.

Koprman, K.Y., Tolonoğulları, Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, İstanbul 1987.

Nizamülmülk, Siyasetname (çev.M.A.Köymen), Ankara, 1982.

Taberi, Tarih'ur Rusul ve'l Muluk (neş.de Geoje) Leiden 1879-1901.

Turan, O., Selçuklular Tarihi, Türk İslam Medeniyeti Tarihi, Ankara 1965, s.232;

Urfalı Mateos Vekayinamesi (952-1136), (çev.Hrant D. Andreasyan), Ankara, 1962.

Vardan Vartabet, Cihan Tarihi, Türkçe'ye Çev: H.D. Andreasyan, "Türk Fütühatı", İ.Ü.E.F. Tarih Semineri Dergisi, I/2, (1937).

